

CS. NAGY IBOLYA

*A forradalom természetrajza**Sütő András naplói*

1990. március 9-én, egy estére legalábbis, békesség és boldogság tölthette el Sütő Andrást. Elsősorban az író, a drámaíró öröme volt ez, távolról sem a magyar kisebbségi sors jobbrafordulását, a megkülönböztetés nélküli jogállamiságot remélő közéleti emberé. Mert Szatmárnémetin, e régen várt, felszabadult öröm színhelyén, március elejére már épp úgy átvonult a forradalmi mámor első hulláma, mint ahogy Kolozsváron, Marosvásárhelyen is a politikai visszarendeződés jeleivel szembesülhettek a kisebbségi magyarok.

Szatmárban a forradalom úgy győzött, hogy szinte észre sem vették. A sajtó hallgatott ugyan a temesvári eseményekről, de beszélt helyette a magyar televízió és a magyar rádió. A határ mentén román, magyar, szász, sváb mind tudta, hogy mi történik Temesváron. A sarló-kalapácsos *Szatmári Hírlap* december 22-én *Grandiózus népgyűlés a fővárosban* címmel még arról írt, hogy a gyűlés a „szocialista Románia jelene és jövője iránti magas fokú felelősségérzet jegyében” zajlott le, s hogy Ceaușescu elvtárs beszédét pontosan tizenháromszor szakította félbe a *hosszas hurrázás, az erős taps, a hosszas kiáltozás*. 23-ára eltűnt a lapról a sarló meg a kalapács, a fejlécre ez került: *Szabad Szatmári Hírlap*, és a vezércikkben az újságírók elnézést kértek az „örök és örökéletű”, „örökkévaló és leválthatatlan” néptől mindazért a töméntelen hazugságért, mellyel évtizedeken át kábították őket. A pártapparátus egyetlen puskalövés nélkül elszelelt, a másodvonal emberei pedig zökkenőmentesen átálltak a forradalmi oldalra.

Ezt a rapid metamorfózist Sütő András is pontosan észlelte 1989 decemberében: ő Marosvásárhelyen, de a jelenség általánosnak volt mondható. A *Visszapillantás (Szemet szóért, 1993)* című, hosszú naplófejezet számol be ennek a távlataiban is aggasztó jelenségnek a meglétéről. A naplók, a *Szemet szóért* és a két évvel későbbi *Heródes nappjai* című, Debrecenben megjelent kötetek sok esztendőt felölelő feljegyzései, közöttük a romániai rendszerváltó hónapok eseményeit taglaló *Visszapillantás* a sütői életműnek kiemelkedően fontos fejezetei. Részint korfestő társadalmi, kisebbségtörténeti, politikai adataik okán: mert e bejegyzések a személyes sorstörténeten túl a romániai kisebbségi magyarság életsorsát is bemutató dokumentumok. Másrészt nyelvezetük esszéisztikus megformáltsága is szépírói erényt és igényt mutat.

A Marosvásárhely főterén december 22-én tüntető tömeg korábban, egyedeiben, az árnyékától is tartott, írja tehát Sütő, folyamatos rettegésben, „létének egy másik dimenziójában élt. A bizalmatlanság s a magány börtönében... Egy kollektivistának nevezett, militarizált és felfogásában egyenruhába bujtatott társadalomban” a legteljesebb magányban. A megmozdulás, a lázadás közösségi ereje felszabadította a rettegő embereket. De felszabadította, sokszorosára növelte másfelől az életösztönt is: a túlélési vágyat. A lelki-ideológiai-mentális átalakulás, a politikai köpönyegforgatás riasztó példáival találkozott az író, amikor december 22-én, a városháza erkélyéről, a fiatalok kérésére a tömeghez készült

---

Elhangzott a Debreceni Akadémiai Bizottságban megrendezett Sütő-émlékkonferencián, 2010. március 30-án.

szólni: azaz, állta a sort a beszédre várók egyre növekvő seregében. „A terem.... tele volt ismeretlen forradalmárokkal, szónoklás végett sorban álló férfiakkal..., égből pottyant vagy tán föld alól kikerült „ellenzékiekkel”. Néhányat ismertem közülük. Az elmenekült városi és megyei pártvezérek kegyencei voltak. Intézmények vezetői, a diktátor tegnapi éltetői, előléptetésre vágyó, párthű személyek. Egymás sarkát tapodva tülekedtek az ablakhoz, hogy örömeiket elszónokolják. Hökkenten nézelődtem.”

A riadalomra okot adó jelek egyre sokasodtak Szatmáron is: miközben az új világ jelzései is mutatták magukat mindenütt. A Szamos töltésén például, melyet még a magyarországi magyarok építettek a tragikus, '70-es árvíz után, hogy Szatmárt is, a hazai magyar területeket is védjék vele. A tetején sétaút készült, azon kerékpározott a halálba az a szatmári kisfiú, akit úgy lőttek le a román határőrök – távol a határtól –, mint egy kóbor kutyát. De január óta a meredek, magas kőtöltés oldalán hatalmas, festett szöveg tündökölt magyarul és románul: *Hódolat Temesvárnak*.

Az utcákban rendszeresen magyarországi kocsik álltak, könnyedén, motozás nélkül suhantak át a határon, köröttük mindig kisebb tömeg. A csomagtartóból árulták a szappant, csokoládét, mosószert és száz lejért Oltványi Ottó, akkor az MTI bukaresti tudósítója fia, Oltványi Tamás, a *Magyarország* című hetilap akkori külpolitikai rovatvezetője *A vég* című rohamkönyvét. A szerzők szinte napok alatt írták személyes tapasztalataik alapján a bukaresti eseményekről. A boltokban – ismét – alig-alig volt élelem.

A hangulat már nem volt forradalmi.

Sütő úgy írta: *december fényei kezdtek kibunyini*. A Nemzeti Megmentési Front máris párt-szerűen működött, alapszervezetei beépültek a munkahelyekre: csakhogy vidéken a bukaresti elit forradalmi értelmiség lumpendemagóg epigonjai jelentek meg. A magyar nemzetiségi jogokért való küzdelmeket már a román nemzeti identitás csorbításának tekintették. Óriásira nőtt a román ellenállás. A románoknak nem érdekük a magyarok autonómiája – nyilatkozta Doina Cornea román költő és jeles ellenzéki személyiség, s időszzerű lett ismét Sütő András *Szuzai menyegzője*: a „sok nép koldustarkasága helyett” még mindig vagy újra kívánatosabb lett a „hellén egység”!

De azon a március 9-ei estén mégis író, színész, néző közös, nagy örömeinek lehetett tanúja a város színháza. Ekkor mutatták be az *Egy lócsisár virágvasárnapja* című Sütő-drámát, amelyet októberben szerettek volna, s melynek akkori betiltását, drámaíróhoz illően, egy miniatűr tragikomédiában jegyzi föl naplójában az író. A *Szemet szóért* 1989. október 17-ei bejegyzése szerint az utolsó jelenet próbáján megcsörrent az irodai telefon, s Bukarestből Trif elvtárs kereste Parászka Miklóst, a darab rendezőjét: „Mi a helyzet a Sütő-drámával? – Bemutató előtt állunk. – Nem állunk bemutatató előtt – Hanem? – Hanem az a helyzet, hogy önöknél egy színésznő eltörte a lábát.” De a lábtörésre kiszemelt színésznő épp nem játszott a darabban, tehát a megyei pártbizottság azt találta ki: „a színház teljes együttesének be kell kapcsolódnia a nagy nemzeti ünnep műsorába, így tehát a Lócsisár próbáit most abba hagyják.” A romániai párttörténelem alighanem példátlan, de semmiképp sem gyakori mozzanatként ezt követően egy színész, s épp a darab lázadó hőseit, Nagelschmidtet alakító Szélyes Ferenc, mintegy a szerep szellemében, szó szerint az asztalra csapta a párttagkönyvét. De mert ez a fajta pártelhagyás nem volt sem szokásos, sem kívánatos, a párt a kilépés hősiességét a kirúgás büntetésévé kicsinyítette. A decemberi események azután elsöpörték, látszólag és időlegesen, a fantáziadús pártvezéreket, s március 9-én az író boldogan autózott át a tavaszi Mezőségeken a végre színpadra került *Lócsisár* bemutatójára. „Forró hangulatú színházi est, vas-taps, igazi siker. Minden olyan kérdés, hogy: mit ér ezután Kolhaas Mihály lázadása, mit ér a szellemi ellenállás, mikor egy egész nép kelt föl a diktatúra ellen? – számom-

ra fölöslegesnek tűnik.” A bemutató műsorfüzetébe is emelkedett, persze azért „zsenge” diadalérzetű sorokat küldött még februárban az író: mert érzekelte a maga személyes alkotói sikerét, de látnia kellett azt is: a „dinasztikus törekvésű diktátorfamilia” „szuronyos reményei” még nem tűntek el. A forradalom, melyet Sütő amúgy is csak „diktátordöntésnek” nevezett, „a közös véráldozat, a diktatúrát elsöpörte ugyan – írta –, ám a szolgaság és a nemzeti előjogok fanatikus híveit ezután kell félresöpöpnünk”. A „diktátortól kapott előjogaikat védik” a „Nagy Paranoiás törpe áldozatai”. Úgy vélte: drámája ezért is időszerű. Mert a „kérvényezett jognak nincs értéke. ...Értéke csakis a kiküzdött jognak van”: erre figyelmeztet Kolhaas Mihály tragédiája is.

Utóbb, a drámáról medítálva (*Sárkány alszik veled – A három dráma*), az írói önértelmezés annak a szatnári színpadi szárnyalásnak meg a megroppant forradalom miatti csalódásnak az érzetét is fölmutatja: „Én a mindenkori emberi hiszékenység drámáját is megsejtettem benne. Magyar tanulság is fölbukkant belőle. ...Számos nép történelme tanúsítja: mit jelent a reálpolitika s mit a romantikus vállalkozás a csillagok leszedésére. És mégis... A kétségbeesett mozdulatok elkerülhetetlenek, majd – gyakorlati eredmény nélkül vagy épp tragikus bukások árán – morális örökséggé válnak”.

S kihallik ebből a megfogalmazásból az egy hónappal korábbi, február 10-ei, marosvásárhelyi, könyves-gyertyás tüntetés néven elhíresült, hatalmas, százezernyi magyart megmozgató felvonulás élménye, tanulsága is: hogy morális ereje jóval nagyobb volt, mint gyakorlati eredményei. Sütő arról ír naplójában: a Ceaușescu-diktatúra utolsó két-három esztendejének időszakából – különösebb *kombinatori képesség nélkül* is – kimutatható volt a romániai magyarsággal kapcsolatos „Endlösung-terv minden tényezője”. A diktátor minden nacionalista törekvése, túlélve a szerző halálát, „beépült... a szélsőséges politikai erők, pártok nyílt vagy titkos programjába”. Jegyezzük meg: ennek meglátásához Sütő Andrásnak elég volt egy-két hét, de még annyi sem: miközben a politikát hivatásszerűen gyakorló személyek közül nem egy érthetetlen helyzetfölsimerési bizonytalansággal küszködött, s a huszadik évforduló kapcsán rendezett számos tanácskozás, fórum résztvevői is többnyire még mindig az okokat keresik, vagy, román részről, ilyen is volt, túrhetetlen magyar elnyomásról beszélnek. (A 2010. március 20-án Hargita, Maros, Kovászna Megyei Románok Civil Fóruma által Maroshévízen szervezett nagygyűlésen például – a *Háromszék* című lap beszámolója szerint – a „legsötétebb idöket idéző, magyarveszéllyel riogató, a székelyföldi románság elnyomásáról szóló nemzetféltő frázisok”-kal emlékeztek a 20 évvel ezelőtti történet marosvásárhelyi eseményekre, illetve utaltak a románok jelenlegi jogfosztottságára. A román szervezet úgy találta, hogy az új, régióát szervezési törvény „a bécsi döntés nyomán az országból kiszakított Magyar Autonóm Tartomány szomorú emlékezetű sztálinista formuláját hívja életre”, hasonlóképpen az RMDSZ által benyújtott kisebbségi törvény, amely révén „az etnikai alapokon szerveződő területi autonómiát akarják elérni, és hivatalossá nyilvánítanak a magyar nyelvet az úgynevezett Székelyföldön, majd az egész Erdélyben, végső soron pedig folytatnák a Kárpát-kanyaron belüli románság hátrányos megkülönböztetését”. „Irredenta, revizionista és szeparatista törekvések”-ről beszél a találkozó memoranduma, a vád és a megfogalmazás kísértetiesen hasonlít ahhoz, amit és ahogyan 20 éve mondtak a „gonosz kisebbség”, vagyis a magyarság föltételezett szándékairól. A „nemzeti előjogok fanatikusai” még ma sem értik, hogy a kisebbségi kollektív jogok biztosítása nem jelenti a többségi nemzettagok jogainak csorbítását.)

Az író azokban a hetekben, napokban több újságcikkben is felhívta a politikai-társadalmi veszélyhelyzetre a magyarság figyelmét. December 31-én a cíkszeredai *Hargita Népe*-ben riaszt az önbíráskodás tragédialehetségeire (*Szolgák felelőssége, a humánium parancsa*). A szilveszteri Sütő-írás Illyés Gyulára s a *Kegyenc* című drámára utalva írja: „a zsarnok él-

tető eleme a szolgálga; a szolgálhad, a szolgálszellem, a magánszorgalmú kutyák ugató kórusa és annak minden változata”. A népharag a diktátor szolgálhada ellen fordult: ám „ami érthető, nem feltétlenül megengedhető” – int Sütő, s vélhetjük: ’89 decemberében, számos ellenkező jel dacára, talán mégis bízhatott az „új rend európai szellemiségében” vagy talán csak a kelet-európai politikai változásokra akkor élénkebben figyelő nyugati tekintetek korlátozó erejében. Mert: a „büntetést bízuk a törvényre”, vallotta, s az új, a leendő törvénykezésbe vetett remény mondatta vele, hogy a közösség demokratikus, jogszerű büntetését a „megvetés, az erkölcsi ítélet Káin-bélyege” egészíti majd ki. Pár héttel később, a rendszerváltás legnagyobb dicsőségére, testvéri román bunkók verik a fejébe, hogy a „személyi indulat ökle s fejszefoka” minden jogrendet felülírhat, s az erkölcsi megvetés nem mindenki számára értelmezhető fogalom.

De bocsássuk előre: az 1990. március 19-én majd’ agyonvert író, aki egy hónappal korábban is csak a néma tömeg erkölcsi erejében bízva vitte az anyanyelv használatáért, a magyar nyelvű iskolákért tüntető sokaság élén a könyvet s a gyertyát, Sütő a rendszerváltás legvalóságosabban, szó szerint is szenvedő alanyaként, sem a magyarelles marosvásárhelyi pogrom történetét elbeszélő *Visszapillantás*ban, sem a többi, a romániai magyarság sorshelyzetében, általában a román jogrendben, törvénykezésben, a társadalmi-politikai rendszerben megjelenő változásokat és tartós változatlanságokat szemrevételező esszéiben, írásaiban nem mondott, nem üzent mást, mint amire a legelső „forradalmi” kisesszéjében utalt, Herdert hívta segítségül érveivel: „ami az emberben isteni, épp maga az emberség”. Protestáló, a kisebbségi magyarság jogfosztottságának, elemi jogküzdelmének írói képviselőjeként, kudarcok számba vevőjeként, jogtalanságok főlemlítőjeként is az erkölcsi ember, és a törvény, az olyannyira áhított európai szellemű jogállamiság lebegett a szeme előtt.

Persze, a „gyanútlanág” ideje lassan a kisebbség többsége számára is lejárt.

A nyilvánosság majd a marosvásárhelyi, március 19-ei, 20-ai pogromról értesül, s a történelmi közemlékezet máig főképp ennek ijesztő barbárságát őrzi. De Sütő pontosan leírja naplójában a kevésbé közismert „főpróbát” is: a január 26-ai, szászrégeni pogromot, ahová – akár Vásárhelyre – libánfalvi és hodáki leitatott, román parasztokat szállítottak bérelt autóbusszokkal, s akik ott nagyjából azt a kórusművet gyakorolták, melynek igazi bemutatója majd Vásárhelyen lett: „Magyar vért akarunk inni!” és „Minden magyart legyilkolunk, majd csak azután távozunk”, továbbá, páros rímű hetesekben, hogy „Mit akartok magyarok? Nincs itt semmi jogotok”. A „bemelegítés” akkor és ott, Szászrégenben a magyar cigányokat sújtotta: a felgyújtott, porig égetett lakások, a sebesültek, a hajléktalanul maradtak panaszát, olvassuk a naplóban, „a román televízió, rádió, sajtó figyelemre se méltatta”.

A sajtó, a rádió és a román televízió a román lakosság félretájékoztatásán munkálkodott. Azt a látszatot keltve, mintha a kollektív nemzetiségi jogokat követelő magyarok voltaképpen nem is léteznének, hiszen ezeket a követelményeket a „román szocialista demokrácia már teljesítette”: csupán „néhány hőbörgő, de főleg horthysta” egyén akarná elorozni a románok iskoláit, állásait, s akarnák „kiszakítani az ország testéből” például Marosvásárhelyt. Ahol ugyanezek a „hortysta magyarok megkéselik, megfojtják” a hodáki parasztok ott tanuló gyerekeit. Az 1990-es év eleje óta, jegyzi fel az író, „szinte minden napra jutott egy-egy magyarverés, csőcselékátadás emberek, öregek, asszonyok, diákok ellen, külföldi televíziós csoportok, újságírók ellen”. A februári tüntetés előtt már „kötésig gázoltunk a helyi és országos magyarelles rágalmak mocskában”, írja.

A tények igazolni látszottak az író sejtését: „Alig néhány héttel a diktátor kivégzése után már elkezdték szőni terveiket a márciusi pogrom szervezői.” Úgy vélte: a februári

könyves demonstráció egyértelműsíti majd a magyarok jogszerű követeléseit, békés szándékait, elosztatja a sajtó sugallta tévedéseket, egyúttal felmutatja a közösség erkölcsi erejét: hogy azt a tömeget nem lehet többé semmibe venni! Abban bíztak, hogy a magyarok önbecsülésükben erősödnek meg az együttlét, az együttes, közös akaratnyilvánítás hatására: hogy a félelem falaiból hatalmas darabokat tördelhet ki a tüntetés.

Mert volt ok a félelemre, s volt ok a haragra is.

A százezernyi, néma tüntető előző nap estétől hajnalig a televízió előtt ült, és figyelte a helyi adást: magyar és román pedagógusok, tisztségviselők vitáját a magyar iskolák s mindenekelőtt a Bolyai Líceum magyar középiskolává változtatása ügyében. Azt a vitát, amelynek során az RMDSZ képviselője elől elkapták a mikrofont, s melynek végeredményeképpen a román főszónok „Győztünk” felkiáltással, égre lendített két karral kivágatott a teremből.

Győztek, azaz elvetették a magyarok kérését, s nem költöztetik más iskolába a román tanulókat a Bolyaiból: minisztériumi bátorítására nem lesz belőle magyar iskola. Talán a feszült hangulatot enyhítendő, talán másért, az RMDSZ központja, Domokos Géza elnök lefújta a korábban meghirdetett országos tüntetést: de hiába tiltották, jószérivel minden magyar városban megszólaltak február 10-én a harangok, s elindultak a tüntetők. A legtöbben Vásárhelyen, ahol a városlakók fele akkor még mindig magyar, s ahol a legsúlyosabb a nemzetiségi helyzet. S ahol 8-án öklüket rázó román tüntetők járták végig ugyanazt az utat, amelyet két napra rá, némán, a magyarok és azt skandáltak: „MenjeteK vissza Ázsiába!”, „Le a magyarokkal!”

A magyarok elszántságát erősítette, hogy elkeserítő jelenségekről, tendenciákról szármoltak be országszerte a magyar nyelvű lapok a *Szatmári Friss Újságtól* a kolozsvári *Szabadságon*, a *Maros megyei Népiújságon*, az RMDSZ székelyudvarhelyi szervezetének hetilapján, a *Szabadságon*, az ugyancsak székelyudvarhelyi *Hídfőn*, a *Hargita Népen*, a marosvásárhelyi Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség alkalmi kiadványán, a *Pillanaton*, a *Brasói lapokon*, a bukaresti *Romániai Magyar Szón* át az *Utunkból* lett *Helikomig*, az *Igaz szóból* lett *Látóig*, az *Új életből* lett *Erdélyi Figyelőig*. „Hogyan lehetséges a közösen megvívott harc után megfeledezni a forradalom alapvetően közös érdekeiről? – kérdezte például a kolozsvári *Szabadság*ban Kántor Lajos irodalomtörténész. Ugyanitt Cornea asszony szabályszerűen a Front elleni támadásra hívja fel olvasói szíves figyelmét – miközben a magyarok épp a Fronttól remélték nemzetiségi jogaik védelmét. Le a magyarokkal? – kérdezte a *Szabadság* február 10-ei számában Cs. Gyimesi Éva irodalomtörténész: „elfelejtődik – folytatta –, hogy a tüntetéseken együtt skandáltak magyarok és nem magyarok: „Le a diktatúrával!” Elfelejtődik, hogy január 12-én így búcsúzott az ortodox pápa a forradalom kolozsvári halottjaitól: Ion, Csaba, Horia, Attila, Calin... Kit nyomunk el mi, magyarok? ...Kinek a jogait sérti az a gyermek, aki magyar osztályba, magyar iskolába akar ezután járni, hogy az önkifejezésben ne korlátozza semmilyen kényszer? Mit veszünk mi el a román nemzettől azzal, hogy két iskola között visszaceréljük az átvezényelt osztályokat? Ki veszít, ha új román iskola létesül külön épületben a magyar líceumokból kivont osztályokkal? A román tanulók román iskolában, a magyarok magyarban fognak tanulni. Nem sértjük ezzel senki jogait.”

Nagyrománia jogait sértik – hirdették a Vásárhely-szerte szétdobált román röplapok.

Sütő naplójában szakszerű műfordításban olvasható néhánynak a szövege, az auktori művekből érdemes idéznünk valamennyit, hogy ne hulljanak ki a közemlékezetből: „Románok!... Védjétek meg a nekünk járó ősi jogainkat! A románok országában vagyunk! ...Se Erdély, sem egyetlen darabja nem lehet autonóm, sem elidegenítve! Ismét Erdély szent földjére vágyakoznak! Az erőszak a gyerekeinket fenyegeti... Ébredj, Románia!...

Románok, ne legyetek gyávák! Védjétek meg jogainkat, melyek itt öröktől fogva adottak! Nem akarunk a kisebbségeket képviselő vezetőt egyelten intézményben sem.... Mi évezredek óta itt vagyunk! Vagyis öröktől fogva! Mi vagyunk Nagyrománia! Mi vagyunk a nép! ...Fejezzetek be minden uszítást! Nincs semmilyen esélyetek!... Nagyromániai románok! A fajtánkbéliek testvéri segítségét kérjük!! Ez a csodálatos, szépséges, gazdag föld, amelyre a magyarok régóta vágnak. Ez a kicsi és gonosz kisebbség olyan iskolát akar, amely kizárólag az övé, ahová a mi gyerekeink ne tehessék be a lábukat! Miért? Kérdezzük mi teljes joggal! Mindenki vegyen tudomást erről a felhívásról, az egész világ tudjon az erdélyiekről!...”

De érdemes idézni egy másik szövegrészletet is, egy 1985. november 1-jén keletkezett kimutatást, melyet a decemberi forradalom szele söpört ki a hivatalos néptanácsi irattömegből: egy aprócska dokumentum Románia etnikai átrendezéséről. Adalék a fent említett „gonosz” kisebbség és jogegyenlőségének problémájához. A kimutatás szerint Marosvásárhely municípium nemzetiségi összetétele, magyar–román viszonylatban az 1977-es népszámlálás adatai alapján: 35,8% román, 62,4% magyar. 1985 január elsején a helyzet már változott: 42,9% román, 55,9% magyar. És a teendő: „Ahhoz, hogy a románok száma Marosvásárhely municípiumban elérje vagy éppenséggel meghaladja az elkövetkező két évben az összlakosság 50%-át, szükséges lenne jóváhagyni 7600 román nemzetiségű személy alkalmazását a szocialista egységekben ebben az időszakban. Ez, családonként átlag 3 személyt számítva, 22 800 személyt jelentene, így a következő ötéves terv végéig a román nemzetiségű lakosság a municípium lakosságának 58–60%-át jelentené.” Csupán jelzéként: a 2002-es népszámlálási adatok szerint a magyarok lélekszáma 46,7%, a románoké 50,3%. A terv tehát, a tervező halála után is, mintha lassan megvalósulni látszana.

A naplóban Sütő András pontokba szedi, mit akartak s mit nem akartak a februári tüntetéssel: „nem törekszünk a város román lakosságának elűzésére, ...nem a románok javait, hanem jogainkat követeljük, ...az önálló iskolai hálózat követelése, nyelvünk nyilvános használatának joga senkit sem sérthet emberi jogaiban, nemzeti érzéseiben, ...törekvéseinkben a román lakosság támogatására számítunk, hiszen az ország demokratikus átalakítása mindenkinek elemi érdeke stb. Tiltakoznunk is kellett: – a helyi román napilap nyíltan fasiszta propagandája ellen – az egészségügyben is tapasztalt féktelen magyargyűlölet ellen – a gyógyszerészállományok, segélyek elsikkasztói ellen – a város vezetésében tapasztalt epilepsziás jellegű őrzöngés ellen... valahányszor kisebbségi jogokról, pl. kétnyelvű feliratokról esett szó.” A helyi rádió előző nap, február 9-én közvetítette Sütő András külön felhívását is, amely románokat és magyarokat egyként megszólított, békességre, összefogásra intett; fegyverük az emberi méltóság, írta, s nem az embertelen ösztönök; botok, kések és husángok helyett a könyv és gyertya legyen a fölemelt fej s béke jelképe. A toborzó utolsó sorai máig visszhangoznak: „vagyunk, akik voltunk s leszünk, akik vagyunk: magyarok Erdélyben, magyarok Romániában”. A tüntetés valóban békés volt, néma és fölemelő, a román rendőrség aznap tette a dolgát, jelenlétével védte az embereket.

Valami halvány remény mégis élhetett Sütőben, amikor a tüntetés után pár héttel a „tündéri tájban” Szatmár felé autózott, s amikor úgy érezte, a színházi bemutató átütő ereje végre otthon is „pályára emelte” a darabját.

A botok, kések, husángok ideje pár hét múlva érkezett el.

A kósza híreket Magyarországon először a hétfő esti, március 19-ei *Panoráma* tette vizuálisan is cáfolhatatlanná: Marosvásárhelyen, Szatmáron ütik, ölik a magyarokat, mutatták a riportok. A békés, csöndes, méltóságteljes március 15-ei megemlékezések, a vásárhelyi Bem-házhoz (Teleki-ház) tett koszorú, a magyar nagykövetség emlékkoszorújának nemzeti-színű szalagja a „román bölcső”, „tűzhely”, a Vatra Romaneasca tagjai számára egyenlőnek

bizonyultak a román nemzet meggyalázásával. Senki, karhatalmi személy által meg nem akadályozottan koszorúkat téptek, szaggattak, s mire a Panoráma szombaton forgatott filmje hétfőn este a nézők elé került, már haldoklott az a szatmári férfi, akit – mert me nekítette volna a virágokat, koszorúkat – Nagyrománia védelmében megkéseltek a felbőszült románok. A riportfilmen, azon a szombatin, 17-ein, vásárhelyi otthonában ülve Sütő András foglalta össze a történeteket. Szemben vele az elagyabugyált magyar riporter, Cselényi László ült, aki a saját bőrén tapasztalta az írói közlés igazát: már minden magyar veszélyben van, s ha fényképezőgép, kamera, magnó, mikrofon jelzi az illető foglalkozását, tényrögztítő igyekezetét, úgy duplán veszélyben. Sütő arról a beadványról is beszélt, amellyel, a valóságos helyzetet leírva, hatni próbálnak majd a tétova, bizonytalan, cselekvésképtelen, vagyis inkább: annak tetsző kormányra, „követelve nemzetiségi létünk biztonságának garanciáit, s ha kell, a fegyveres védelmet is”. Ellenkező esetben az ENSZ-hez fordulnak segítségért.

Itt és ekkor mondta el az író azt is: a Tudor-negyedbeli incidens oka egyetlen „árva magyar szó” volt: „Gyógyszertár”. Ez az egyetlen szó százakat, ezeket dühített ütésig, dulakodásig, s közben a vásárhelyi színházban „tisza égről”, békéről, barátságáról, a népek egymás iránti szeretetéről daloltak, a képletes beszéd érzelmes-felemelő rigmusaival a magyarországi, ott vendégszereplő színészek.

Az idő tragikus fintora: a televízió harmadik kiadásának szerkesztői Budapesten ekkor már ott szorongatták kezükben a hírt: a románok, a környékbeli, románlakta falvakból autóbusszal beszállított Vatra-hívek fejszével, doronggal, vasvillával támadtak a vásárhelyi főtéren s az RMDSZ-székházban a magyarokra. A magyarországi televízió nézők még Sütő határozott, de nyugalomra intő szavait hallgathatták, s mindaközben az író már ott hevert egy teherautó platóján bezúzott fejfel, véresre vert arccal, vak szemmel, törött bordákkal. S e véres hétfőtől kezdve azután naponta hírelte, mutatta a televízió, miként tehetetlenkeddi végig a román kormány a vásárhelyi pogromot. Hallottuk, s olvassuk a naplóban, hogy a román televízió mindent visszajára fordít; az egész tragikus eseményesort „elmagyarosítja”: román áldozatokról és magyar lincselőkről beszél. Minden nap, minden hír, minden vásárhelyi kép egy-egy lépés volt visszafelé: hétvégén már a hivatalos szóhasználat is meg egyezett a forradalom előtti hivatalosság szóhasználatával. Végül, szinte törvényszerűen, kibuggyant Petre Roman (1989 decemberétől 1991-ig román miniszterelnök) száján is a végső, a döntő nagy érv, az egész gyilkosságsorozat indoka, magyarázata, minden román felmentő ítélete is egyben: a magyarországi magyarok az okai mindennek, a magyar kormány beavatkozott Románia belügyeibe.

A naplóban Sütő pontosan, részletekbe menően, de tárgyyszerűen számol be a pogromról. Amit írt, annak igazolása tíz évvel később minden televízió néző számára láthatóvá lett. Amatőr videósok meg az akkor ott filmező magyar tévések megmentett kazettái pergették a szomorú évforduló tévés emlékezésében a régi képeket. Láttuk a Hodákról s a környékről behozott botos, vasvillás románok egyik teherautóját, amint irányíthatatlanul rohan át a parkon, kidönti a hatalmas köztéri lámpát, s halálra gázol egy embert: utóbb a halott magyart kiállították ki vétkesnek. Azután ott voltak a délutáni s az éjszakai képek az RMDSZ várhegybeli, a Bolyai Líceum melletti székházáról: több mint hetven embert szorítottak be a románok, készen állva legyilkolásukra, ha kimerészkednének a kapun. Tudták, hogy közöttük van Sütő András író is, meg úgy tudták, s ne tekintsük ezt a tájékozatlanság bocsánatos bűnének, hogy ott van Bolyai János is: tehát „Vesszen Bolyai!” is...

Öt évvel később, mutatta egy másik filmtekercs, Sütő András fölballagott a székházhoz, megnézni, utoljára a padlás gerendaerdőt – valamilyen bírósági épületté alakították át a házat –, s látta, amint az udvaron épp a kilencvenes, fekete március emlékeit ége-

tik: a táblákat, melyeken mindössze az anyanyelvüket kérték vissza a magyarok. Erről mondta e tíz évvel későbbi riportfilmben Iliescu, akkori államelnök: az incidensnek a magyarok túlzó követelése is okai voltak. Iliescu azt mondja a riporter kérdésére, hogy tudniillik miért nem utazott Vásárhelyre, miért nem akadályozták meg karhatalommal az összecsapást: őt a magyarok nem figyelmeztették arra, hogy a székelyföldi városban ekkora a veszély. Sütő naplójából viszont tudjuk: közvetett úton üzent neki, kérte a segítségét. Iliescu azt üzentte vissza: meglátja, mit tehet. Sőt, mondja e tíz évvel későbbi filmben a volt elnök: lebeszéltek az odaútról. Részben igaza lehetett ebben, mert megdöbbenve hallhattuk az egykori legendás Kovászna megyei első titkár, az RMDSZ alapító tagja, 1990–91-ben a Román Szenátus alelnöke, Király Károly szavait: ő is lebeszélte az elnököt. Miért mentünk volna, kérdi s idézi Sütő András: *álltam volna egy doronggal az egyik oldalra s Iliescu egy doronggal a másikra?* Azt valóban nem, jegyzi meg maliciózusan az író. Nem az azonnali karhatalmi beavatkozást javasolta Király, az egyetlen megoldást, amely gátját állhatta volna az őrjöngésnek: azt tanácsolta, üljenek össze Bukarestben megvitatni a problémát. Így is tettek.

Az akkori tragédiának több halottja s több száz sebesültje volt. Hogy nincs jogegyenlőség, az a pogrom utáni bírósági eljárások során ismét világossá lett: harminckét magyart s két roma származású embert ítéltek el. Románt egyet sem.

A riportert elment Hodákra is, ahonnan tíz éve a leitatott románokat a mezőszegi téveszektől rendelt egyen-dorongokkal felszerelve, az ortodox pap intésére („Ha megszólalnak a harangok, indulni kell Vásárhelyre”) bevitték a városba. Azt mondja egyikük: mentem, mert úgy mondták nekünk, hogy a városban gyilkolják a románokat. S hogy megtenné-e újra, amit akkor? *Meg*, mondja s mosolyog, *megyek ismét, ha kell. Megölöm én a magyarokat!*

Sütő András a *Népszabadság*, 2000. március 18-ai számában a tanulságait összegzi. Sok a tanulság, több is a kelletnél, mondja. Látott a fejszés oldalon erdélyi magyar írókat is, elveszített néhány román íróbarátot. Hitt, amiben nem kellett volna, akiben nem kellett volna. De mégis: „A reménység kötelező. A reménység minden emberi cselekvés csírája, ígéretes sziklevele. Ha ezt kivetjük magunkból, azok reményét hizlaljuk, akik boldogan hoznák koszorúikat a sírhoz, amely nemzetként fogad be minket.”

A naplója, a kortörténeti jelentőségű *Visszapillantás* a sebesülése utáni, hol éber, hol eszméletlen órák, hol valós, hol álomi képeivel zárul: „Nem emlékszem, hogy miként kerültem Marosvásárhelyt a sürgősségi klinikára. Azt sem tudom, hogy mikor hallottam a Styxen túli nádsuhogást, amelyből Éva hangja szállt felém: A szemem!.. S mint hajdan álomban, újra kezemben tartottam azt a fehérfejű madarat, amelyet az ifjúság vadászmozgásával lőttem meg a Duna-deltában. Dankasirály volt? Kacagó csér? Nem tudom, nem kacagott, de élt még; iszonyodva néztem, hogy a szeméből bíbor gyöngyszemek bugyognak a fehér tollazatára.”

Utolsóként ezzel a tudatvesztés előtti emlékképpel viaskodik az író, amely a mindenfajta, mindenkori gyilkolás megrendítő metaforájaként a betegágyon is ennek a kötelező reménységnek a csíráját hordozta.

Sütő Andrást megörökítő köztéri szobor állítását kezdeményezte a Soproni Kálvin Kör és a Soproni Erdélyi Kör. A mellszobrot 2011 első felében készíti el Boeszkai Vince erdélyi szobrászművész. A szoborra szánt adományok a Rajkai Takaréknál vezetett „Soproni Kálvin Kör II.” nevű, 59500351–11072432 számú bankszámlára fizethetők be.